



Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1459

İslâm Hukuk Tarihinde İmam Züfer
-Entelektüel Biyografisi ve Usul Anlayışı-
Dr. Ünal ŞAHİN

Yayın Koordinatörü
Murat AYDEMİR

Tashih
Bedirhan DEMİRCİ
Kapak ve İç Tasarımı
Batuhan Yağız GÖKMEN

ISBN: 978-625-428-680-3

1. Baskı, Mart 2025, Ankara 1000 Adet

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 29.01.2025
tarih ve 195 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.
*Bu eserin ilmi/edebî redaksiyonu İLK SAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.*

Yayıncı Sertifika No: 48058



Ostim OSB Mah. 1256. Cad. No: 11
Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

İSLÂM HUKUK TARİHİNDE İMAM ZÜFER

-Entelektüel Biyografisi ve Usul Anlayışı-

DR. ÜNAL ŞAHİN

İmam Züfer'in aziz ruhuna...

ÖZ GEÇMİŞ



Ünal Şahin, 1985 yılında Gümüşhane’de doğdu. Erzincan İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. 2013 yılında İstanbul İlahiyat Fakültesinde lisans eğitimini tamamladı. Yüksek lisansını, İslam hukuku alanında 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 2015 yılında bitirdi. Doktorasını ise aynı alanda Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 2022 yılında tamamladı. 2014 yılında Artvin Çoruh Üniversitesi’nde İslam hukuku bölümünde araştırma görevlisi olarak göreve başlayan Şahin, aynı fakültede doktor öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER



| | |
|--------------------------------|-----|
| Ön Söz..... | XI |
| Kısaltmalar..... | VII |
| Tablo ve Şekiller Listesi..... | IX |
| Giriş..... | 1 |

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM ZÜFER'İN ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİNDE TARTIŞMA KONULARI

| | |
|---|----|
| A. İmam Züfer'in Hayatı ve İlmî Kişiliğine Dair Bazı Meseleler..... | 10 |
| 1. Biyografisine Dair Tartışmalar..... | 10 |
| 2. İmam Züfer'in İlmî Etkisine Dair..... | 14 |
| 3. İmam Züfer'in Kitapları..... | 21 |
| a) el-Makâlât..... | 25 |
| b) el-Mücerred fi'l-Fürû'..... | 26 |
| c) Nevâdir..... | 26 |
| d) el-Âsâr..... | 28 |
| B. İmam Züfer ve Siyaset..... | 29 |
| 1. Siyasetle İlişkisi..... | 29 |
| 2. Basra Kadısı Olması..... | 34 |
| C. İmam Züfer ve Hadis..... | 35 |
| 1. Ehl-i Hadis Yılları..... | 35 |
| 2. Hadis İlmindeki Yeri..... | 36 |
| 3. Ehl-i Hadis'in İmam Züfer Eleştirileri ve Dönüşümü..... | 39 |
| a) Hicrî V. Asra Kadar..... | 39 |
| b) Hicrî V. Asırdan Sonra..... | 46 |
| D. Mevcut İtikadi Fırkalar ve İmam Züfer'in Konumu..... | 48 |
| 1. Ehl-i Sünnet..... | 49 |
| 2. Mu'tezile..... | 53 |

| | |
|-------------------|----|
| 3. Kaderiyye..... | 54 |
| 4. Mürcie..... | 55 |
| 5. Şîa | 59 |

İKİNCİ BÖLÜM

**HANEFİ MEZHEBİ VE LİTERATÜRÜNDE
İMAM ZÜFER**

| | |
|--|-----|
| A. Hanefî Mezhebinde İmam Züfer Algısı | 64 |
| B. İmam Züfer ve Mutlak Müçtehidlik Tartışmaları..... | 68 |
| C. Mutlak Müçtehitte Hanefilik Vasfı | 79 |
| D. İmam Züfer ve Ebû Hanîfe'nin Metotlarının Benzerliği Meselesi..... | 83 |
| E. İmam Züfer'in Görüşünün Ebû Hanîfe'nin Kavliyle Muvafakâtı..... | 91 |
| F. Müteahhir Ulemânın "Ashabımız" Sözü'nün Kapsamı..... | 93 |
| G. İmam Züfer'in Görüşlerinin Mezhepte Dikkate Alınmama Sebepleri..... | 97 |
| 1. Zâhirü'r-Rivâye'de Görüşlerine Temasın Azlığı..... | 97 |
| 2. Muteber Metinlerde Nadiren Yer Alması..... | 98 |
| 3. Mezhebin İstihsan Eksenli Yaklaşımı..... | 100 |
| 4. Mezhep Metinlerindeki Ön Kabul..... | 101 |
| 5. Üç İmama Karşı Muhalif Tavrı..... | 103 |
| 6. Müteahhir Ulemânın "Ötekileştiren" Tutumu..... | 104 |
| 7. Görüşlerinin Hayatın Akışında Zorluklar Oluşturması..... | 109 |
| H. İmam Züfer'den Nakil Gelmeyen Fıkıh Babları ve Nedenleri..... | 110 |
| I. Ulemânın İmam Züfer'e Dair Mesaisi..... | 115 |
| İ. İmam Züfer'in Te'sisü'n-Nazar'daki Asıl'larına Ziyade | 118 |
| 1. İki Gayenin Mugayyaya Dâhil Olmaması..... | 121 |
| 2. Zimmette Sabit Olan Şey Herhangi Bir Sebeple Düşmemesi..... | 123 |
| 3. Bir Şeyin Tayin ile Taayyün Etmesi..... | 124 |
| 4. Asılla Amel Etmek Mümkün Oldukça Bedeline Gidilmemesi..... | 125 |
| 5. Tartışmaya Götüren Her Cehaletin Akdi İfsad Etmesi..... | 127 |
| 6. Fâsid Olarak Başlayan Şeyin Câize Munkalib Olmaması..... | 129 |
| 7. Başında Şart Olan Şeyler Sonuna Kadar Şart Olması..... | 131 |
| 8. Sebep Gerçekleşmeyince Mücebinin de Gerçekleşmemesi..... | 132 |
| 9. Bir Şey Üstlenilince Zımnındaki Şeyin de Üstlenilmiş Olması..... | 134 |
| 10. Fiil ve O Fiilin Gerektirdiği Şeyin Failine İzafe Edilmesi..... | 136 |
| 11. Herkese Niyet Ettiği Şeyin Olması..... | 137 |
| J. İmam Züferin Müftâ Bih Olan Görüşlerine Ziyade..... | 139 |
| K. İmam Züfer ve İmam Şâfiî Arasındaki Benzerlik ve Sebepleri..... | 145 |
| L. İmam Züfer'in Hanefî Literatürdeki Bölgesel Etkileri..... | 146 |
| 1. Fûrû Literatürüne Tesiri..... | 146 |
| a) Irak Bölgesi | 147 |

| | |
|---|-----|
| b) Mâverâünnehir Bölgesi..... | 147 |
| c) Mısır Bölgesi..... | 147 |
| d) Anadolu Bölgesi..... | 148 |
| 2. Usul Literatürüne Etkisi..... | 150 |
| a) Irak Bölgesi..... | 150 |
| b) Semerkand Bölgesi..... | 150 |
| c) Buhara Bölgesi..... | 151 |
| d) Mısır Bölgesi..... | 151 |
| e) Anadolu Bölgesi..... | 152 |
| M. Diğer Mezhep Eserlerinde İmam Züfer'e Atıflar..... | 153 |
| N. İmam Züfer ve Osmanlı Dönemi Hukukçuluğuna Etkisi..... | 155 |
| O. İmam Züfer ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye..... | 161 |
| Ö. İmam Züfer ve Para Vakıfları..... | 166 |

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAM ZÜFER'İN İÇTİHAH USULÜ VE HANEFİ MEZHEP İMAMLARIYLA İLİŞKİSİ

| | |
|---|-----|
| A. Kitap..... | 175 |
| 1. Hâs..... | 176 |
| a) Emir..... | 177 |
| b) Nehiy..... | 181 |
| c) Mutlak..... | 186 |
| d) Mukayyed..... | 188 |
| 2. Âm (Umûm)..... | 190 |
| B. Sünnet..... | 194 |
| 1. Aynı Konuda Farklı Rivayetlerin Dikkate Alınarak Delil Kabul Edilmesi..... | 196 |
| 2. Hadislerin Zahirî İfadelerinin Esas Alınması..... | 197 |
| 3. Delil Aldığı Bazı Hadislerin Âmmı Tahsis Etmesi..... | 199 |
| 4. Emir ve Nehiy Bildiren Hadislerin Genellikle Zâhiri Anlamlarının Alınması..... | 200 |
| 5. Hadislerin Umûm İfadelerinden Genellikle Dönülmemesi..... | 202 |
| 6. Üç İmamın Kabul Ettiği Bazı Hadislerin Delil Olarak Görülmemesi..... | 202 |
| C. Kıyas..... | 204 |
| 1. İmam Züfer'in Kıyasçılığının Manası..... | 204 |
| 2. Fetvalarında Görülen Kıyas Şekilleri..... | 205 |
| a) Genel Prensip Anlamında..... | 206 |
| b) Usuli Kıyas Anlamında..... | 208 |
| c) Ma'kûl Mana Anlamında..... | 211 |
| d) Usul Kaidesi Anlamında..... | 212 |
| e) Tard-Aks Kıyası İddiası..... | 214 |
| D. Sahâbî Kavli..... | 216 |

| | |
|--|-----|
| E. İstihsan..... | 220 |
| F. İktizâü'n-Nas..... | 225 |
| 1. Umûmü'l-Mukteza..... | 229 |
| G. İstishâb..... | 231 |
| H. Teâruz..... | 235 |
| I. Tahkîmü'l-Hâl..... | 236 |
| İ. Umûmü'l-Müşterek..... | 237 |
| K. Teâruzü'l-Eşbâh..... | 241 |
| L. Vaz'î Hükümler..... | 241 |
| 1. Sebep..... | 242 |
| 2. Şart..... | 244 |
| M. Hakikat..... | 245 |
| N. Mukayyet Vâcip..... | 247 |
| O. Mahkûmun fih Konusundaki İhtilaf..... | 249 |
| Ö. İstisna..... | 250 |
| P. Örf..... | 251 |
| R. Zaruret..... | 253 |
| S. İhtiyat..... | 254 |
| Ş. Maslahat..... | 256 |
| SONUÇ..... | 259 |
| KAYNAKÇA..... | 265 |

TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ

■

| | |
|--|-----|
| Şekil 1: İmam Züfer'in Tahâvî'ye ulaşan akide silsilesi..... | 52 |
| Tablo 1: İmam Züfer'den nakil gelmeyen fıkıh babları..... | 113 |
| Şekil 2: İmam Züfer'in Hanefî fürû literatürüne etkisi..... | 149 |
| Şekil 3: İmam Züfer'in Hanefî usul literatürüne etkisi..... | 153 |
| Şekil 4: İmam Züfer'e diğer mezheplerde atf..... | 154 |

ÖN SÖZ



İmam Züfer, Hanefî mezhebinin teşekkül süreci içerisinde yer almış ve mezhebinin önde gelen isimlerinden birisi olmuştur. Bu çalışmada İmam Züfer'in Hanefî mezhebindeki konumu, etkisi ve *Mecelle'*ye kadar olan görüşlerinin izleri gösterilmeye çalışılmıştır. İmam Züfer, pek çok âlim tarafından mutlak içtihat seviyesinde kabul edilmiştir. Ancak onun adına bu söylem müdellel hâle getirilmemiştir. Çalışmanın hipotezini oluşturan İmam Züfer'in diğer üç imamdan farklı bir metodolojiye sahip olduğu varsayımı üçüncü bölümde ele alınmış ve bu iddianın ispatlanmasına gayret edilmiştir. Onun usuldeki farklı görüşleri, nakillerin imkân tanıdığı ölçüde gösterilmeye çalışılmış, usuldeki bu ihtilafların fûrû fıkhıdaki yansımalarına işaret edilmiştir.

Çalışmamızın ortaya çıkmasında birçok kişinin emeği ve katkısı bulunmaktadır. Bu vesileyle öncelikle danışmanım Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI'ya İSAM AYP Programı kapsamında ilk danışmanım, çalışmanın oluşması ve kapsamının belirlenmesinde emeği olan Doç. Dr. Eyyüp Said KAYA'ya, danışmanlığımdan ayrıldıktan sonra onun yerine atanan, çalışmamı okuyup değerli eleştiri, katkı ve önerilerde bulunan Doç. Dr. Özgür KAVAK'a, kendisiyle çokça fikir teatisinde bulunduğum Dr. Orhan ENÇAKAR'a, Dr. Öğr. Üyesi Mehdi CENGİZ'e çok teşekkür ederim. İSAM AYP (Araştırma Görevlisi Yetiştirme Programı) kapsamındaki desteklerinden dolayı İSAM yönetimine ve AYP koordinatörü İbrahim KÖSE'ye teşekkür ediyorum. Çalışmamı baştan sona okuma nezaketinde bulunan ve önemli katkılar sunan meslektaşlarım Arş. Gör. Üsame BOZKURT'a, Arş. Gör. Halil ARSLAN'a, Arş. Gör. İbrahim SAİNKAPLAN'a, doktora öğrencisi Fakirullah YILDIZ'a ve Bahaddin KARAKUŞ'a müteşekkirim. Üzerimde emeği bulunan ve çalışmamın usul bölümlerindeki konularını kendisiyle çokça istişarede bulunduğum Mahmut Nihat TEMEL Hocam'a teşekkürü bir borç bilirim. Yine bu çalışmamı baştan sona okuyarak katkıda bulunan kıymetli dostum Araştırma Görevlisi Metin TEKİN'e şükranlarımı sunarım. Üç yıl önce kaybettiğim babamı rahmetle anar, dualarında beni unutmayan anneme ve kardeşlerime sağlık, mutluluk ve esenlikler temenni ederim. Bu eserimin ve ilmî çalışmalarımın zorlu sürecini benimle birlikte paylaşan, çalışmalarına her daim destek olan ve çocukların yükünü üstlenen eşime müteşekkirim.

Gayret bizden, tevfiğ Allah'tandır.

Dr. Ünal ŞAHİN

KISALTMALAR

■

| | |
|--------|---|
| AÜİFD | : <i>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i> |
| a | : Yazma eser kitapların sol taraftaki sayfası |
| a.s. | : aleyhisselâm |
| b. | : bin, ibn (oğlu) |
| b | : Yazma kitapların sağ taraftaki sayfası |
| bk. | : bakınız |
| bint | : kızı |
| bs. | : baskı |
| b.y. | : basım yeri yok |
| c. | : cilt |
| ç. | : çoğulu |
| ed. | : editör |
| H. | : Hicrî |
| haz. | : hazırlayan |
| H.z. | : Hazreti |
| Ktp. | : Kütüphanesi |
| md. | : madde |
| Matb. | : Matbaası |
| ö. | : ölümü |
| s.a.s. | : sallallahu aleyhi ve sellem |
| TDV | : Türkiye Diyanet Vakfı |
| Thk. | : tahkik eden |
| t.y. | : tarih yok |
| vr. | : varak |
| Yay. | : Yayınları |
| y.y. | : basım yeri yok |
| yy. | : yüz yıl |

■
GİRİŞ

■
Hanefî mezhebi, diğer mezheplerden farklı olarak fıkıh şurası şeklinde oluşmuştur. Bu mecliste birçok âlimin katkısı bulunmaktadır. Kurucu imamlar döneminde mecliste özellikle birkaç ismin öne çıktığı bilinmektedir. Ebû Hanîfe'den sonra meclisin riyasetini üstlenen ve bu vazifeyi sekiz sene kadar devam ettiren İmam Züfer de bu meclisin önde gelen isimlerinden biri olmuştur.

İmam Züfer'in (ö. 158/775) usul anlayışının ortaya konulmaya çalışıldığı çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle onun entelektüel biyografisine ve ehl-i hadîs ile ilişkisine yer verilmiş, Kûfe ve Basra gibi şehirlerde tanınmış bir kimse olması nedeniyle siyasetle ilişkisine de temas edilmiştir. İmam Züfer, İslâmî ilimlerin hemen her sahasında yeni oluşumlar yaşandığı bir zaman dilimi içerisinde yaşamıştır. Kendisi de bu oluşumlar içerisinde bulunmuş ve Kûfe'de Ebû Hanîfe'nin başında bulunduğu ehl-i re'y diye tesmiye edilen grup içerisinde yer almıştır. Ehl-i re'y içerisinde bulunmasına rağmen farklı kesimlerle de temas hâlinde olan İmam Züfer'in itikadi anlamda hangi çizgide bulunduğu mevcut nakiller üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Zira klasik dönem eserlerinde bu konuda farklı rivayetlerin bulunduğu göze çarpmaktadır. Söz konusu eserlerde özellikle Mu'tezilî olduğu, Kaderiyye görüşünü benimsediği, Mürcie'den sayıldığı yer almaktadır. Hatta ilk dönem Şii kaynaklarında yer almasına binaen onun Şii fırkalarca farklı telakki edildiği de ilgili eserlerde mevcuttur. Tüm bunlarla birlikte onun adına nakledilen görüşlerden hareketle İmam Züfer'in akidede benimsediği çizginin netleştirilmesine gayret edilmiştir. İmam Züfer'in kitaplarına ve eserlerinin içeriklerine dair çıkarımlarda bulunulmuştur.

İkinci bölümde İmam Züfer'in Hanefî mezhebi içerisindeki konumu ele alınmıştır. Devamında konu etrafında cereyan eden tartışmalara yer verilmiştir. Farklı telakkiler söz konusu olsa da onu, mutlak müçtehit derecesinde kabul eden birçok âlim bulunmaktadır. İmam Züfer, Hanefî mezhebi içerisinde sayılmakla birlikte diğer imamlara nazaran görüşlerinin mezhepte fazlaca dikkate alınmadığı görülmektedir. Bunun sebeplerine temas edilmekle birlikte en etkili nedenin istihsan anlayışına mesafeli yaklaşması olduğunu söylemek mümkündür. Onun hem usulde hem de fûrû fıkhıta görüşleri ele alınmış ve tartışılmıştır. Özellikle Mısır coğrafyasındaki Hanefî ulemâsının diğer bölgelere nispetle İmam Züfer'e atfının daha yoğun olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu etkinin izleri Osmanlı ulemâsında ve *Mecelle*'de de gösterilmeye çalışılmıştır.